

Özet

Hanife AYAZ*

1950’lerden sonra İngiliz akademisinde kendine yer bulan kùltürel çalışmalar disiplini, kısa sürede dünya genelinde popüler hale gelerek, dünyanın çeşitli üniversitelerinde de yayılmaya başlamıştır. 1990’ların ortalarından itibaren Türk akademisinde de yer almaya başlayan kùltürel çalışmalar disiplini, sahip olduğu eleştirel ve disiplinler arası kimliğiyle ön plandadır. Disiplinin Türkiye serüveninin Batı dilleri ve filoloji bölümleri üzerinden başladığı ve günümüz itibariyle sosyal bilimlerde daha geniş bir alana yayıldığı söylenebilir. Bu çalışmada öncelikle, genel olarak kùltürel çalışmalar disiplininin ortaya çıkış hikâyesi, alanın özellikleri ve öncü isimlerine değinildikten sonra, alanın Türkiye’deki serüveni özellikle üniversiteler bünyesindeki kurumsallaşması açısından incelenmiştir. Alanla ilgili üniversiteler bünyesinde yürütölen dergi ve tez çalışmalarına da değinilmiştir. Üniversiteler bünyesinde alana dair yayımlanan Kült, Moment, Abant Kùltürel Araştırmalar ve Medya ve Kùltürel Çalışmalar adlı dergilere ulaşılmıştır. Üniversitelerde yapılan tez çalışmaları konusunda da kùltürel çalışmalar disipliniyle bağlantılı olan Eleştiri ve Kùltür Araştırmaları, Kùltürel Çalışmalar, Kùltürel İncelemeler ve Medya ve Kùltürel Çalışmalar ana bilim dallarında yapılan tezler incelenmiştir. Çalışmalar başlangıç itibariyle İngilizce yoğunluklu olmakla birlikte, son zamanlarda alanda yapılan Türkçe tez çalışmalarında da artış bulunmaktadır. Kùltürel çalışmalarda yapılan tezler alanın disiplinler arası ve eleştirel yapısını yansıtır özellikle çalışmalar olmayı hedefleyen niteliktedir.

*Sakarya Üniversitesi,
SBE Kùltürel Çalışmalar ABD,
Yüksek Lisans Öğrencisi,
E-mail: hanife.ayaz1@ogr.sakarya.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-1944-4763.

Anahtar Kelimeler: Kùltürel Çalışmalar Geleneği, Türkiye’de Kùltürel Çalışmalar, Disiplinlerarası, Eleştirel Kùltür, Üniversite.

Abstract

Hanife AYAZ*

The discipline of Cultural Studies, which appeared in the British academia after the 1950s, became popular all over the world in a short time and began to spread in various universities around the world. The discipline, which assumes a critical and interdisciplinary identity, has been in the Turkish academy since the mid-1990s. It can be said that the journey of the discipline in Turkey started with the Western languages and philology departments and has spread to a wider area in social sciences as of today. The present study first deals with a general discussion of the story of the emergence of the discipline of cultural studies, the characteristics of the field and its pioneering names, and then examines the adventure of the field in Turkey in terms of its institutionalization within the universities. The journals and thesis studies conducted within the universities related to the field are also mentioned. The journals named Kült, Moment, Abant Kültürel Araştırmalar and Medya and Kültürel Çalışmalar, which were published within the universities, were accessed for the study. With regard to thesis works conducted at universities, theses prepared in the departments of Criticism and Cultural Studies, Cultural Studies and Media and Cultural Studies, which are related to the discipline of Cultural Studies, were analyzed. Although the studies were predominantly in English in the beginning, there has been an increase in the number of theses written in Turkish in the field recently. Theses in the field of cultural studies are studies that aim to reflect the interdisciplinary and critical structure of the field.

*Sakarya University,
Institute for Social Sciences,
Division of Cultural Studies,
MA Student,
E-mail: hanife.ayaz1@ogr.sakarya.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-1944-4763.

Keywords: Tradition of Cultural Studies, Cultural Studies in Turkey, Interdisciplinary, Critical Culture, University.

1.Giriş

1964 yılında Birmingham Üniversitesi bünyesinde kurumsallaşan kültürel çalışmalar, disiplinlerarası olma ve eleştirel kimliğiyle öne çıkan, yüksek kültür- alt kültür ayrımını reddeden ve özellikle alt kültür üzerinden yaptığı eleştirel çalışmalarla dikkat çeken bir alandır. Kültürel çalışmalar 1990'lı yıllar ve sonrasında tüm dünyada, akademiye kendine yer edinmeye başlamıştır. Türkiye'de de 1995 yılı ve sonrasında üniversiteler bünyesinde görmeye başladığımız kültürel çalışmalar disiplini, özellikle 2000'li yıllar ve sonrasında ise yayılma hızını arttırmıştır. Öncelikle daha çok İngilizce'nin aktif olarak kullanıldığı Batı Dili ve Edebiyatı bölümlerinde ve İngilizce eğitim veren üniversitelerde kurumsallaşmaya başlayan kültürel çalışmalar, devam eden süreçte özellikle 2010'lu yılların sonrasında ise yayılımını farklı devlet ve vakıf üniversiteleri üzerinden sürdürmektedir. Türkiye'de ilk etapta daha çok dar bir akademik çevre içerisinde popüler olan kültürel çalışmalar disiplininin, daha geniş bir çevreye yayılımı ve Türk akademisinde görünür olma eğilimi ise oldukça yenidir.

Kültürel çalışmalar disiplini ile ilgili akademik çalışmalar; alanla ilgili yapılmış çeşitli panel, konferans, sempozyum metinleri, alanın öne çıkan kaynak eserlerinin Türkçe'ye kazandırılması, makale çalışmaları ve üniversitelerin ilgili lisansüstü programlarında yapılan tezler olarak sınıflandırılabilir. Kültürel çalışmaların disiplinlerarası yönünün de etkisiyle, sosyal bilimler alanında dil, edebiyat, sosyoloji, felsefe, antropoloji, siyaset, iletişim bilimleri vb. birçok farklı disiplinin temelinde kültür eleştirisine dayalı akademik çalışmalara ev sahipliği yaptığını da ifade etmemiz mümkündür.

Bu çalışmada öncelikle kültürel çalışmalar disiplinin geçirdiği tarihsel sürece, alanın öne çıkan isimlerine ve bu disiplin çerçevesinde çalışılan konulara genel olarak yer verildikten sonra, kültürel çalışmaların dünyadaki akademik çevrelerdeki izdüşümüne değinilmiştir. Çalışmanın devamında ise Türkiye'deki üniversiteler bünyesinde kültürel çalışmalar disiplininin yer alması ve kurumsallaşması incelenerek, üniversitelerde alanla bağlantılı olarak çıkarılan dergilere ve tezlerin yoğunluklarına da yer verilmiştir. Çalışmanın odak noktasını Türkiye'deki üniversitelerin Eleştiri ve Kültür Araştırmaları, Kültürel Çalışmalar, Kültürel İncelemeler ve Medya ve Kültürel Çalışmalar ana bilim dallarında yapılan tezler oluşturmaktadır. Kültürel çalışmaların disiplinlerarası yönü sebebiyle sosyal bilimler alanında kültürel çalışmalar disiplini dışında da birçok alana hitap ettiğini gözlemlememiz mümkündür. Bu çalışmada araştırma özel olarak kültürel çalışmalar disiplini ile bağlantılı olan bu dört ana bilim dalı altında yapılan tez çalışmaları ile sınırlandırılmıştır. Araştırma kültürel çalışmalar disiplininin Türkiye'deki üniversitelerin lisansüstü bölümlerindeki kurumsallaşmasını, özellikle bu bölümler altında yapılan tez çalışmaları bakımından incelemeyi hedeflemektedir. Araştırmada bu tez çalışmalarının yapıldığı üniversite, ana bilim dalı ve tez çalışmalarının dili baz alınmış, konu bakımından ise tez çalışmalarının kültürel çalışmaların disiplinlerarası ve eleştirel yönüne hitap eder nitelikte oldukları gözlemlenmiştir.

2.Kültürel Çalışmaların Tarihsel Süreci

Kültürel çalışmalar disiplininin önce, kültürün ne ifade ettiğine değinmemiz gerekmektedir. Kelimenin etimolojik kökenine baktığımızda, kültür, Latince

cultura'dır. O da colere'den gelmektedir. Colere; toprağı işlemek, emek vermek, ikamet etmek, yetiştirmek, korumak, ibadetle onurlandırmak gibi bir dizi anlamı içermektedir (Williams, 2012, s.105; Dellaloğlu, 2020, s.21). Ziya Gökalp, Fransızca kültür kavramı kelimesini toprağı işlemek ve tapmak anlamındaki orijinal kullanımına uygun şekilde Türkçe 'ye hars olarak çevirmiştir. Hars kelimesi tarlaya bakmak, ekip biçmek ve yetiştirmek anlamına gelen ihras kelimesinden türetilmiştir (Dellaloğlu, 2020, s.21).

Sosyal bilimlerde kültür, insan topluluklarında biyolojik olarak değil, toplumsal araçlar vasıtasıyla aktarılıp, iletilen her şeyi kapsamaktadır. Kültürel antropolojide kültür analizi üç düzeyde yapılabilmektedir: Öğrenilmiş davranış kalıpları, kültürün bilinç düzeyinin altında kalan yönleri (ana dilini konuşan bir insanın dahi çok ender hallerde fark edebileceğı, dilde gramer ve söz dizimini yansıtan derin düzey), kültürel bakımdan da belirlenen düşünce ve algı kalıpları (Marshall, 2005, ss. 442-443). Başlangıçta kültür, ürün kültürü (yetiştirme) veya hayvan kültürü (besleme ve yetiştirme) ve bununla birlikte bir genişlemeyle, insan zihninin kültürü (aktif geliştirme) gibi bir sürecin adıyken, 18. yüzyıl sonlarında özellikle Almanya ve İngiltere'de, belirli bir halkın "genel hayat tarzını" oluşturan bir ruh yapısını ya da genelleşmiş bir ruh durumuna verilen bir ad haline gelmiştir (Williams, 1993, s. 9). Dünyada ilk kültürel çalışmalar kürsüsünün 1964'te kurulmasıyla birlikte, kültürel çalışmaların fikir babası bir anlamda Alman idealisti ve milliyetçisi, Almanya'daki ulus fikrinin kurucusu Johann Gottfried Herder (1744-1803)'dir. Herder, kültür kavramını ilk kez çoğul olarak kullanarak aslında hem kültürel antropolojinin hem de kültürel çalışmaların felsefi meşruiyetini sağlamıştır (Dellaloğlu, 2020, s. 23). Besim Dellaloğlu, Raymond Williams'tan da esinlenerek kültürü üçe ayırmaktadır. Bunlardan birincisini, Herder'in ilk kez çoğul anlamda kullandığı ve içine doğduğumuz kültür olan "Antropolojik kültür" olarak adlandırmaktadır. İkincisini ise, Rönesans 'dan beri Avrupa'da oluşan kültürel kamusal alan sayesinde muhatap olduğumuz bütün kitaplar, romanlar, tiyatro oyunları, operalar ve sergiler diye ifade edebileceğimiz kültürel ürünler oluşturmaktadır ki, bunları da "Müfredat" başlığı altında toplamaktadır. Üçüncüsü de özellikle ulus-devletin inşa sürecinde gelişen zorunlu eğitim, modern mektep kültürüdür ki, bunu da "Maarif" diye adlandırmaktadır (Dellaloğlu, 2020, ss. 30-31).

Kültürel çalışmaların akademik bir disiplin haline dönüşmesi ise 1950'li yıllara denk düşmektedir. Genellikle kültürel çalışmaların başlangıcının 1957'de Richard Hoggart 'ın *The Uses of Literacy (Okuryazarlığın İşlevleri)* adlı yapıtının yayınlanması olduğu kabul edilir. Öz yaşam öyküsel boyutlu bu kitapta yazar ilk olarak etnografik bir araştırma tarzında İngiliz halk sınıflarının yaşam biçiminin bir portresini sunar, ikinci bölümde de yeni iletişim araçlarının yaydığı içeriklerin (televizyon dizileri, halk basını vb.) bu sınıfın üyelerince nasıl alımlandığını inceler (Bourse & Yücel, 2020, s. 17). Başlangıçta üniversite dünyası ile yeni Britanya solunun örgütsel ağı arasında marjinal bir araştırma merkezi olan kültürel çalışmalar, kültürel incelemeler 1980'den sonra dünya çapında hızlı bir yayılım göstermeye başlayacaktır (Mettelart & Neveu, 2007, s. 3).

1964 yılında Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi (Birmingham Center

for Contemporary Cultural Studies, C.C.C.S.), Richard Hoggart (1919-2014), Raymond Williams (1923-1988) ve Edward P. Thompson (1924-1993) önderliğinde kurulmuştur. 1960'larda İngiltere'de beliren bu araştırma akımına Richard Hoggart 'tan sonra Çağdaş Kültürel Çalışmaları Merkezi'nin başına geçen Stuart Hall 'ın dışında Charlotte Brunsdon, Angela McRobbie, David Morley da dahil edilmektedir. Hoggart'ın 1957 tarihli *The Uses of Literacy (Okuryazarlığın İşlevleri)* adlı metni dışında, Williams'ın 1958 tarihli *Culture and Society (Kültür ve Toplum)* ve Edward Palmer Thampson'un 1963 tarihli *The Making of the English Working Class (İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu)* adlı kitapları da kültürel çalışmalar geleneğinin kurucu metinleri olarak değerlendirilmektedir (Bourse & Yücel, 2020, ss. 18-19).

Kültürel çalışmalar alanının kurucu isimleri olarak sayabileceğimiz Hoggart edebiyatçı, Williams edebiyat eleştirmeni, Thampson tarihçi ve son olarak Hall'da sosyologdur. Görüldüğü üzere kültürel çalışmaların disiplinlerarası olma özelliği, kurucularının sahip olduğu akademik formasyonun çeşitliliğinde de kendisini göstermektedir. Bu durum kültür olgusunun toplum ve insanı konu edinen tüm alanlarla ilişki içerisinde olmasıyla da bağlantılıdır. Hoggart'tan sonra 1968 yılında Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin müdürlüğüne getirilen Hall, bu dönemde İngiltere'de ilk kez kültür incelemesinde Avrupa sosyolojisinin, göstergebilimin ve ideoloji kuramının birçok düşüncesini kullanan çalışmaların danışmanlığını üstlenir (Bourse & Yücel, 2020, s. 26).

Kültürel çalışmalar geleneği 20. yüzyılın ikinci yarısı ve sonrasında bir disiplin haline gelse de arka planda ona kaynak oluşturan zengin bir düşünsel geçmiş vardır. Kültürel çalışmalar geleneğinin oluşmasına katkıda bulunan, geleneğin beslendiği düşünsel yaklaşımlar, yapısalcı ve Marksist yaklaşımlar olarak adlandırılabilir. Yapısalcı yaklaşımların etkisi daha sonra post-yapısalcı yaklaşımlara evrilirken, Marksist yaklaşımlar da zamanla yerini Frankfurt Okulu ve Gramscian kuramlar içerisinde şekillenerek gelişen Neo Marksist yaklaşımlara bırakmıştır (Güngör, 2020, s. 518).

Çağdaş Kültürel Araştırmalar Merkezi, 1964-79 döneminde ürettiği yoğun akademik çalışmalarla uluslararası bir ün kazanmıştır. Kültür araştırmaları sosyal teori ve siyaset teorisinden gençlik kültürü, kitle iletişim araçları, sınıf çatışması ve popüler kültür araştırmaları gibi birçok farklı alana kadar uzanan, hepsi de dönemin hükümetiyle ilgili kapsamlı ve oldukça eleştirel tartışmalar içeren sol kanat, Neo Marksist bir perspektifin ve 1970'lerin sonlarındaki feminist ve siyah yazarların etkisindeki bağımsız bir akademik disiplin olarak ortaya çıkmıştır (Slattery, 2012, s. 413). Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi kendini kültürel biçimlerin, pratiklerin ve kurumların ve tüm bunların toplum ve toplumsal değişimle olan ilişkisinin incelenmesine vakfetmiştir (Turner, 2016, s. 94). Görüldüğü üzere kültürel çalışmalar ortaya çıktığı dönem olan modern sonrası dönemin çok kültürlü yapısına önem veren ve toplumda 'öteki' olarak sınıflandırılan kültürler üzerine özellikle eğilen bir yapıya sahiptir. Kültürel çalışmalar disiplini ortaya çıkışından itibaren eleştirel ve muhalif bir yapıya sahip olmuş ve toplumların 'öteki'lerinin dili olmaya çalışmıştır. Tekil ve üst kültür algısını yıkmayı ve çoğul kültürlerin varlığını kabul ederek, bu kültürleri görünür kılmayı amaçlamıştır.

Merkez, 1950'lerde Richard Hoggart tarafından, çağdaş ve gündelik hayatta ve özellikle akademik çalışmalarda ihmal ve göz ardı edilen çalışan sınıfların yaşantılarına

odaklanarak, geleneksel kültür anlayışını değiştirmek ve onun dar ve orta sınıf klasik müzik, geleneksel sanat ve klasik edebiyat takıntısını yıkmak için kurulmuştur. Stuart Hall'un yönetime gelmesiyle araştırma merkezi çağdaş toplumu, özellikle gelişen gençlik kültürünü analiz ederken sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyetin de önemini vurgulayan Neo-Marksist bir çerçeve kullanarak kültür araştırmalarını modernleştirmeye girişmiştir (Slattery, 2012, s. 414).

Kültürel çalışmaların kendisini öncelikli olarak tanımladığı ve diğer disiplinler tarafından da en çok eleştiri aldığı yönü ise, disiplinlerarası olma özelliğidir. Bu eleştirilerde modern ve modern sonrası dönemde birçok alanda olduğu gibi akademide de yoğun bir şekilde artan aşırı uzmanlaşmanın etkisi olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Kültürel çalışmalar disiplini ortaya çıkışından itibaren bu niteliğini her zaman için ön planda tutmuştur. Bununla birlikte eleştirel olma ve kültür konusuna eleştirel perspektiften yaklaşma eğilimi de alanın başat özellikleri arasındadır. Yüksek kültür kavramsallaştırmasını reddetmişler ve araştırmalarını toplumdaki alt kültürler, gençlik kültürleri, etnik kimlikler vb. konular üzerinde yoğunlaştırmışlar, kültür konusunda çoğulcu bir bakış açısını benimsemişlerdir.

Disiplinlerarasılık bir yöntem olarak beraberinde bir etkileşim ortamı ve eleştirelilik imkânı sağlamaktadır. Eşitsizlik ve toplumsal sorunlarla ilgilenmenin sonuçlarından biri de disiplinlerarası bir yöntemle çalışmaktır. Bu konuda dikkat edilmesi gereken nokta ise iç tutarsızlıklara yol açılmaması konusunda özen gösterilmesi gerekliliğidir (Hepkon, 2006, s. 20). Disiplinlerarası ve eleştirel tavır ile dikkat çeken kültürel çalışmalar, kültürün dar kapsamlı yorumlarını reddederek daha geniş bir kültür yorumunu öncelemiş, yüksek kültür alt kültür ayrımını reddetmiştir. Toplumdaki etnik kültür ve kimliklere önem vermiş, makrodan ziyade mikro oluşumlara odaklanmıştır. Disiplin büyük anlatıya odaklanmaktan ziyade, büyük anlatıya rengini veren küçük hikayelerin önemini vurgulayan bir yapıya sahip olması ile öne çıkmıştır. Tarihsel olarak da modern sonrası döneme denk gelen bu dönem ötekilerin, toplumun görünmezlerinin görünür olmaya başladığı, sessiz ötekilerin çığlıklarının duyulmaya başladığı bir dönemdir. Kültürel çalışmalar disiplini, sadece edebiyat ürünlerini değil, toplumsal pratikleri, işleyişleri, kurumları metin olarak ele alıp okuma yöntemini benimseyen bir yapıya sahiptir. Metinlerin okuyucu tarafından yeni bir gözle tekrardan yazıldığı, farklı okuyucu veya farklı zamanlarda metinlerin yeniden inşa edildiğinin altını çizmişlerdir. İdeoloji, hegemonya ve söylemi kültür ürünlerini okumakta birer araç olarak kullanmışlardır. Bu konuda özellikle kültürel çalışmalar alanındaki Louis Althusser, Antonio Gramsci ve Michel Foucault etkisi göz ardı edilemez. Bunun dışında popüler kültür üzerine çalışmalar yapan Frankfurt Okulu ile de alanın ciddi bir etkileşimi söz konusudur. Kültürel çalışmalar alanı popüler kültür, iletişim, tüketim toplumu, medya, boş zaman, postmodernizm ve edebiyat kuramı ile sosyoloji kuramının kimliğin ve ideolojinin kurulmasını ele alan yönleriyle ilgili çalışmaları kapsamakta ve sosyal bilimlerin -özellikle sosyoloji- ve insan bilimlerinin -en açık biçimiyle edebiyat- kesiştiği bir noktada yer almaktadır (Marshall, 2005, s. 444).

Kültürel çalışmalar 1960'lı yıllarda İngiltere'de başladığı dönemde daha çok işçi sınıfı kültürü gibi alanlarda araştırma yapan ve Marksist bir çerçeve içinde yer alan

bir yapıya sahipken, günümüzde daha çok altkültürleri, feminist teoriyi, popüler kültür öğelerini incelemektedir. Başlangıçta yapısalcı bir paradigma içinde yer alan çalışmaların, devam eden süreç içerisinde post-modernist-post-yapısalcı bir paradigma çerçevesindeki çalışmalara evrildiği görülmektedir (Hepkon, 2006, s. 24). 1980'li yıllar, kültürel çalışmalar açısından bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu dönemde medya içeriklerinin, özellikle televizyon açısından incelenmesi alanında çalışmalar hız kazanmıştır (Aksoy, 2018, s. 435). Günümüzde de dijital teknolojilerin hızlı gelişimi ve sanal dünya ile birbirinden farklı kültürlerin topluma sunumu ve birbirleriyle etkileşimi ile sosyal medya mecraları üzerinden yapılan kültür çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Sosyal medya yeni bir kültür sunumu ve çoğul kültürler için bir ifade alanı olarak yerini almış durumdadır.

Kültürel çalışmalar, akademik çalışma anlamında 1990 sonrasında tüm dünyada yayılmaya başlamıştır. Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin Birmingham Üniversitesi'nde kurulmasına sebep olduğu kültürel çalışmalar bölümü, alanın tüm dünyada başta İngiltere olmak üzere Amerika, Avustralya ve Asya'da birçok üniversitede yayıldığı bir dönemde 2002 yılında kapatılmıştır (Aksoy, 2018, s. 434). Tüm dünyada kültürel çalışmalar disiplini çatısı altında yapılan çalışmalar genellikle İngiliz odaklı olarak başlamıştır. İngiltere'den sonra, hatta İngiltere ile eşzamanlı olarak alanla ilgili çalışmaların yapıldığı ülke Avustralya'dır. Alanla ilgili ilk profesyonel dernek Avustralya'da kurulmuştur. Avustralya Kültürel Çalışmalar Derneği adıyla tanınan dernek, alanla ilgili dergiler de yayınlamaktadır. Amerika'da da alanın kuruculuğunu ve tanınmasını sağlayan kişi İngiliz asıllı iletişim bilimci John Fiske'dir. Fiske 1987 yılında, *Cultural Studies (Kültürel Çalışmalar)* dergisini de çıkarmaya başlamıştır. Amerika'da kültürel çalışmalar geleneği, kültür, feminizm, post kolonyal çalışmalar, medya çalışmaları vb. üzerinde yoğunlaşmaktadır. Disiplinin kendine yer bulduğu diğer bir ülke de Kanada'dır. Kanada'da kültürel çalışmalar disiplini Harold Innis ve Marshall McLuhan etkisinde ilerlemiş ve iletişim teknolojileri, toplum ve kültür konuları odaklı çalışmalarla şekillenmiştir. Bununla birlikte kültürel çalışmaların Avrupa'nın Fransa, İspanya, Portekiz gibi ülkelerinde de yayılımı mevcuttur. Disiplinin Afrika'daki serüveninde üçüncü dünya ülkelerine ilişkin konular, az gelişmişlik vb. üzerindeki çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Latin Amerika'da da çoğunlukla sömürgecilik, kent kültürü, kapitalizm karşıtlığı gibi konular ele alınmaktadır. Bu ülkelerin yanı sıra Asya ülkelerinde de kültürel çalışmaların yayılımı söz konusudur. Özellikle Hindistan'da disiplinin yerleşimi ve yayılımındaki İngiltere üniversitelerinin etkisi göz ardı edilemez (Güngör, 2020, ss. 523-524). Kültürel çalışmaların Uzak Doğu'da da yayılımı söz konusudur. Japonya'da 1960 ve 1980'li yıllar itibarıyla İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın önemli eserlerinin Japonca'ya çevirileri alanın akademik kurumsallaşmasına hazırlık sağlamıştır. 1990'lı yıllar ve sonrasında ise gerek uluslararası sempozyumlar ve alana dair bilimsel araştırma derneklerinin kurulması, gerekse üniversitelerde kültürel çalışmalar programlarının açılmasıyla disiplin Japonya'da kurumsallaşmıştır. Marksizm'in etkisinin yoğun olduğu Japon akademik dünyasında kültürel çalışmalar da öncelikle Marksist iletişim araştırmacıları tarafından ele alınmıştır. Japonya'da alan dahilindeki çalışmalar öncelikle sömürgecilik sonrası çalışmaları, etnik azınlık çalışmaları ve ulusal kimlik çalışmaları etrafında yoğunlaşmaktadır (Topaçoğlu, 2020, ss. 552-553). Kültürel çalışmaların dünyadaki serüvenine baktığımızda yoğun bir

İngiliz etkisi gözlemlenmemiz mümkündür ki; bu durum alanın Türkiye'deki serüveni için de söz konusudur. İngiliz etkisiyle birlikte her ülkenin, kendi toplumsal ve kültürel özellikleri ve yapısı ölçüğünde ihtiyaç duyulan konular üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırdığı da görülmektedir. Kültürel çalışmalar, kökeninden gelen İngiliz etkisinin yanında disiplinlerarası ve eleştirel yönlerinin ve topluma dair olan her konuyu ilgi alanına dahil etmesinin de bir sonucu olarak birçok kuram, alan ve yeni gelişmeyle iletişime geçmeye ve bu alanlarda kullanılmaya uygun bir yapıyı içinde barındırmaktadır¹. Kültürel çalışmaların devam eden süreçteki bu gelişimi ve serüvenin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmele birlikte, bu çalışmanın kapsamı ve sınırları buna engel olmaktadır.

Kültür üzerine yapılan çalışmalar, özellikle modern sonrası toplum yapısı ve bireyin yaşadığı dönüşümle birlikte önemli bir alan olarak dikkat çekmektedir. Modern sonrası dönemle daha önce üzerinde çalışılmayan veya çalışılmaya değer görülmemen mikro yapılar, alt kültürler, gençlik kültürleri çalışmaları, kültür üzerine yapılan incelemeler önemli bir çalışma sahası haline dönüşmüştür. Yüksek kültür, kabul edilen tekil bir kültür anlayışının yerini, farklı kültürleri göz ardı etmeyen çoğul kültür anlayışı almış, bu dönemden sonra yetkin üst yapılar yerini, çoğulcu alt yapılara bırakmaya başlamıştır.

3. Türk Akademisi ve Kültürel Çalışmalar

Türkiye'de kültürel çalışmalar serüveni, tarihsel olarak Batı ile eşzamanlı bir izlek üzerinde ilerlemese de yöntem ve şekil olarak Batı izlemeciliği ve yönlendirmesi şeklinde kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu durum sadece kültürel çalışmalar disiplini için değil, bilakis Batı kaynaklı birçok disiplin için de söz konusudur. Alanın Türkiye'deki kuruluşu ve gelişmesi 1990'lı yılların ortası ve sonrasına denk gelmektedir. Bu çalışmada kültürel çalışmalar disiplinin Türkiye'deki gelişiminin özellikle üniversiteler ve bu üniversitelerde alana dair açılan lisansüstü programları ve alana dair yapılan tezler üzerinden inceleneceğinin belirtilmesi gerekmektedir. Kültürel çalışmalar, Türk akademisinde kendisine ilk etapta Batı dilleri ve filoloji alanlarının bünyesinde yer bulmuştur. Özellikle de İngiliz ve Amerikan Dili ve Edebiyatı, kültürel çalışmaların Türk akademisinde çıkış yaptığı alanlardır. Disiplin üzerine çalışmalar özellikle üniversite bünyesinde sürdürülmektedir. Kültürel çalışmaların Türkiye'deki gelişimi sempozyum, lisans ve özellikle lisansüstü faaliyetler ve üniversiteler bünyesinde çıkarılan dergiler ve tez çalışmaları çerçevesinde devam etmektedir.

Alanın ilk olarak 1995 yılında Ege Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı ve Amerikan Kültürü ve Edebiyatı bünyesinde kendisine bir çıkış noktası bulduğunun ifade edilmesi mümkündür. Ege Üniversitesi desteğiyle 1995 yılından beri yapılan *Kültürel Çalışmalar Sempozyumu* ile alanın Türkiye'deki serüveni başlamıştır. Sempozyum, yayınları ve internet sitesi İngilizcedir. Sempozyum *Ege University Cultural Studies Symposium (CSS)* şeklinde tanınmaktadır. İlk yıllardaki sempozyumlarda Amerikan ve İngiliz desteği ve etkisi dikkat çekmektedir. İlk sempozyum "The Red, Black and White" (Kırmızı, siyah ve Beyaz) başlıklı Ege Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı bölümü ve Türk-

1. Bu konu ile ilgili çeşitli çalışmalar, değerlendirmeler mevcuttur. Bknz. Hall, G. & Birchall, C. (Der.). (2013). Yeni Kültürel Çalışmalar Kuramsal Serüvenler. (Kartal, O. Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Amerikan ortak çalışmalarını yürüten The American Studies Association of Turkey ortaklığıyla düzenlenmiştir. İkinci yıl düzenlenen sempozyum da, Ege üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümü, The United States Information Service (Birleşik Devletler Bilgi Servisi) ve The British Council desteği ile “Crossing the Boundaries: Cultural Studies in the UK and US” (Sınırları Aşmak: İngiltere ve ABD’de Kültürel Çalışmalar) adıyla düzenlenmiştir. İlk iki yılda yapılan sempozyumların başlıklarına ve sempozyum ortaklarına bakıldığında, İngiltere ve Amerika odaklı ve daha ziyade bu bölgelerde yapılan kültürel çalışmaları mercek altına alan bir izlek oluşturulduğu ifade edilebilir (Ege Üniversitesi, 2019; Aksoy, 2018, s. 438). Bu açıdan disiplinin Türkiye serüveni ilk etapta kültürel çalışmaları geçirdiği tarihsel süreç açısından tanıma ve alanla ilgili dünyadaki çalışmaları izleme şeklinde başlamıştır.

Ege Üniversitesi'nin alan ile ilgili kurduğu araştırma merkezi ve bu merkez öncülüğünde düzenlediği sempozyumlarla birlikte, kültürel çalışmaların üniversitelerin akademik eğitim programlarında ilk olarak ortaya çıkışı ise 1999 yılı itibarıyla Sabancı Üniversitesi çatısı altında gerçekleşmiştir. Sabancı Üniversitesi'nde, diğer üniversitelerden farklı olarak alana hem lisans hem de yüksek lisans düzeyinde yer verilmiştir. Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi bünyesindeki kültürel çalışmalar lisans programı, ilgili bölümün web sitesinde şu şekilde tanıtılmaktadır:

“Sabancı Üniversitesi Kültürel Çalışmalar programı, kültür, iktidar ve tarih arasındaki ilişkileri çok disiplinli, araştırmaya ağırlık veren, farklı metodolojilere açık ve eleştirel pedagojiyle şekillenmiş bir çerçevede ele alan bir program olarak tasarlanmıştır. Program disiplinlerarası çalışmalar yapan, Türkiye'deki ve dünyanın genelindeki çağdaş kültürel dinamikleri tahlil edip, bunlara dahil olmanın yeni yollarını geliştirmeye çalışan bir grup akademisyeni bir araya getirmektedir. Geniş bir konu ve kuram yelpazesine sahip olan programımız, toplumsal cinsiyet ve cinsellik, milliyetçilik, küreselleşme, şiddet ve travma, hafıza, hukuk, popüler kültür ve yeni medya teknolojileri alanları üzerine yoğunlaşmaktadır.” (Sabancı Üniversitesi, 2021).

Kültürel çalışmalar disiplininin Türkiye'deki üniversitelerde lisans eğitimi üzerine açılan ilk ve tek bölümü olan Sabancı Üniversitesi, Kültürel Çalışmalar lisans bölümü, 2020/2021 eğitim öğretim yılı itibarıyla öğrenci alımı gerçekleştirmemiştir. Sabancı Üniversitesi bünyesindeki Kültürel Çalışmalar tezli ve tezsiz yüksek lisans programı ise faaliyetlerine devam etmektedir. Program özellikle antropoloji, edebiyat eleştirmenliği ve sosyoloji alanlarından akademisyenleri bir araya getirmekle birlikte, uluslararası hareketlilik, etnik kimlikler ve vatandaşlık, toplumsal cinsiyet, cinsellik, mahremiyet, temsil ideolojileri ve politikaları, bellek çalışmaları ve sözlü tarih konularına yoğunlaşmaktadır (Sabancı Üniversitesi, 2021). Kültürel çalışmaların Türk akademisindeki ilk lisans ve lisansüstü programlarına ev sahipliği yapan Sabancı Üniversitesi'nde alanın gelişimi Batı'daki izleğiyle doğru orantılı olmakla birlikte, pratikte Türkiye'deki kültür politikalarına, kültürel tartışmalara dair çalışmalara yer verilmeye çalışılmış, Türkiye odaklı çalışmalar yapılması hedeflenmiştir.

Alanın kurumsallaşma serüvenine katkı, ikinci sırada İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden gelmektedir. 1999 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde kurulan Kültürel İncelemeler adlı yüksek lisans programının web sitesindeki tanıtımında şu ifadeler yer almaktadır:

“Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı edebiyat kuramı, felsefe, film ve televizyon, tarih, iletişim incelemeleri, siyaset bilimi, sosyoloji alanlarındaki dersleri içeren disiplinlerarası bir programdır. Program, günümüz dünyasının anlam haritalarının analizine karşılaştırmalı ve çok disiplinli bir yaklaşım geliştirmek üzere tasarlanmıştır. Çeşitli alanlarda yurtiçi ve yurtdışından uzmanlar tarafından yürütülen Kültürel İncelemeler yüksek lisans programı, bu anlam haritalarını yaratan ve bunlar tarafından yaratılan farklı toplumsal gruplar ve kimlikler arasındaki asimetrik ilişkileri sistemli bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Zengin bir ders çeşitliliği sunan program, sadece bir eğitim ortamı sağlamayı değil, aynı zamanda akademisyenlerle öğrencilerin araştırma yapmak üzere bir araya gelmesini de hedeflemektedir.” (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2021).

Kültürel incelemeler bölümü bünyesinde “Kült” isimli bir dergi de çıkarılmıştır. Alanla ilişkili olarak İstanbul Bilgi Üniversitesi, İletişim Fakültesi bünyesinde 2006 yılında “Kültür Yönetimi” isimli bir lisans ve Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde de “Kültür Yönetimi” isimli bir yüksek lisans programı da açılmıştır. 2010 yılında da Kültür Politikaları ve Yönetimi Araştırma Merkezi açılmıştır. Merkez, kültür politikaları üzerine araştırma, destekleme ve eğitim hizmetleri vermekte olmasının yanı sıra, Türkiye’de kültür politikaları ve kültür yönetimi alanında çalışan ilk politika odaklı çalışma merkezi olma özelliğine de sahiptir (Aksoy, 2018, s. 440). İstanbul Bilgi Üniversitesi, kültürel çalışmalar disiplininin Türk üniversitelerindeki kurumsallaşma serüveninde ilk sıralarda yer almasının yanı sıra, alanla ilgili yoğun çalışmaların yapıldığı bir kurum olma özelliğini de taşımaktadır.

Kültürel çalışmalar alanında yüksek lisans düzeyindeki bir diğer program ise 2002 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi bünyesinde kurulan *Eleştirel ve Kültürel Çalışmalar*’dır. Batı Dilleri ve Edebiyatları tarafından sunulan bir yüksek lisans programıdır. Bu açıdan alanın Batı’daki ortaya çıkış süreci ile aynı izlek üzerinde giden programın amacı ise, öğrencilere kültürü eleştirel bir bakışla okumalarını sağlayacak gerekli teorik ve analitik araçları sunmak olarak ifade edilmektedir (Aksoy, 2018, s. 440).

Kültürel çalışmalar disiplininin serüveni, Boğaziçi Üniversitesi ile eşzamanlı olarak 2002 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İletişim Bilimleri bünyesinde devam etmiştir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Medya ve Kültürel Çalışmalar* ana bilim dalı bünyesinde tezli ve tezsiz yüksek lisans programları açılmıştır. Programın adından da anlaşılacağı üzere alanın disiplinlerarası özelliği vurgulanmakla birlikte, kültür ve iletişim etkileşiminin ağırlıklı olarak incelemeye alındığını ifade etmemiz mümkündür. Üniversitenin web sitesindeki tanıtım yazısı çerçevesinde program, çağdaş kuram ve eleştirelilik ile kitle iletişim ve kültür konularını ilişkilendirmekte ve kitle kültürü, popüler kültür, görsel kültür, kültürün metalaşması, küreselleşme, cinsiyet ve alt kültür, medya ekonomisi, medya iktidarı, yeni iletişim teknolojileri, medyada normatif, yasal ve etik meseleler, görsel temsil gibi konulara yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte programın disiplinler kaynağını ve akademik gücünü Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nin, tarih, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, felsefe ve sosyoloji bölümlerinden aldığından da altı çizilmekte ve alanın

disiplinlerarası olma özelliğine vurgu yapılmaktadır (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2021).

Hacettepe Üniversitesi, İletişim Bilimleri bünyesinde yer alan, *Kültürel Çalışmalar ve Medya* isimli yüksek lisans programı da alan olarak iletişim bilimleri ile olan yakınlığı ile öne çıkan bir diğer lisansüstü eğitim programıdır. Program özellikle dijital medya ile birlikte gelişen kültür ve iletişim, medya alanlarındaki etkileşim ve sorunları tespit edip, çözümler sunmayı amaçlamaktadır (Hacettepe Üniversitesi, 2021). Bu program çerçevesinde alana ilişkin “*Moment*” isimli bir dergi de çıkartılmaktadır (Moment, 2021).

2010 yılında eğitim faaliyetlerine başlayan İstanbul Şehir Üniversitesi bünyesinde yer alan *Kültürel Çalışmalar* yüksek lisans programı da alanın kurumsallaşmasına katkı açısından önemli bir örnek olarak gösterilebilir. Bu programa göre kültürel çalışmaların belli başlı araştırma konuları; medya, kültür sanayi, kültür siyasaları ve popüler kültür; film, sanat ve edebiyat; görsel kültür ve görsel teknolojiler; dil, imgesel ve simgesel yapılar, ideolojiler; kültürel kimlik ve öznellik; sınıf, cinsiyet ve etnisite; kültür ve düşünce tarihi; sömürgecilik ve sömürgecilik sonrası dünya; küreselleşme, küresel ve yerel kültürler; şarkiyatçılık ve Batıcılık; kültür ve iktidar; kültürel hegemonya; siyasal ve kamusal alanların kültürel oluşumu; kültürel muhalefet ve direniş tarzları, alt kültürler; yeni medya ve teknolojiler, değişen zaman ve mekân nosyonlarıdır. İstanbul Şehir Üniversitesi diğer kültürel çalışmalar programlarının aksine, öğrencilerin merak ve yönelimlerinden ziyade, kültür araştırmacıları yetiştirmek gayesini benimsediğini iddia etmektedir (Aksoy, 2018, s.441). İstanbul Şehir Üniversitesi'nde açılan kültürel çalışmalar yüksek lisans programı da disiplinlerarası olma özelliği ve geniş konu yelpazesıyla öne çıkmaktadır.

Özellikle buraya kadar sıraladığımız üniversiteler öncülüğünde Türk akademisine giriş yapan kültürel çalışmaların, Türkiye'deki var olma ve gelişme dönemini daha çok İngilizce eğitim veren devlet veya vakıf üniversiteleri bünyesinde sürdürdüğünü ifade etmek mümkündür. Bu durumda alanın İngiliz akademisi kaynaklı olması ve alanla ilgili literatüründe İngilizce olmasının payı göz ardı edilemez. 2010'lu yılların ikinci yarısı ve sonrasında ise kültürel çalışmaların gelişiminin birçok farklı devlet ve vakıf üniversiteleri bünyesinde daha genel bir alana yayılmaya başladığı döneme girildiği ifade edilebilir.

Sakarya Üniversitesi'nde başlangıçta Sanat ve Tasarım Fakültesi bünyesinde çalışmalarına başlayan *Kültürel Çalışmalar* yüksek lisans programı, 2020/2021 eğitim öğretim yılından itibaren ise İletişim Fakültesi bünyesinde Kültürel Çalışmalar İngilizce ve Türkçe tezli yüksek lisans programları ile çalışmalarını sürdürmektedir. Sakarya Üniversitesi'ndeki *Kültürel Çalışmalar* programı öncelikle disiplinlerarası ve disiplinler aşırı bir program olmayı hedeflemekte ve üniversitenin diğer yüksek lisans programlarıyla da iletişim halinde olunacağını altı çizilmektedir (Sakarya Üniversitesi, 2021).

İstanbul Arel Üniversitesi 'nde açılan *Medya ve Kültürel Çalışmalar* yüksek lisans programı da iletişim bilimleri odaklı açılan bölümlerden biridir. Medya ve Kültürel Çalışmalar; antropoloji, psikoloji, tarih, siyaset bilimi, edebiyat, dilbilim gibi farklı

alanların kültürel bakış açılarını ortak bir paydada buluşturan disiplinlerarası bir programdır. Tezli yüksek lisans olarak tasarlanan programda; günümüz dünyasını, bu dünyada gelişen, değişen, dönüşen toplumsal ve kültürel yaşamı, toplumsal hareketleri, kültürel kimlikleri ve kültür politikalarını medya metinleri aracılığıyla okuyabilecek, çözümleyebilecek ve topluma eleştirel, sorgulayıcı, değişimci/dönüşümcü bir ivme kazandırabilecek bilimsel çalışmalar yapabilecek mezunlar yetiştirmek hedeflenmektedir. Programda disiplinlerarasılığın da bir gereği olarak iletişim ve kültür kuramları, kitle kültürü, popüler kültür, küreselleşme, cinsiyet, çeşitli kimliklerin medyada temsili, medya-ekonomi-iktidar ilişkileri, yeni iletişim teknolojileri ve benzeri konular işlenmektedir (İstanbul Arel Üniversitesi, 2021). Üsküdar Üniversitesi'nde de *Medya ve Kültürel Çalışmalar* adlı bir yüksek lisans programı bulunmaktadır. Bu program da medya, iletişim ve kültür alanında akademik çalışmalar yapmayı amaçlayan interdisipliner niteliğine vurgu yapmakta ve isminden de anlaşılacağı üzere daha çok medya ve iletişim alanında çalışmayı hedeflemektedir. Program eğitimini “Medya Çalışmaları” ve “Kültürel Çalışmalar” olmak üzere iki bilim dalı altında sürdürmektedir (Üsküdar Üniversitesi, 2021).

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi ve İstanbul Kültür Üniversitesi'nde de *Disiplinlerarası Kültürel Çalışmalar* adıyla yüksek lisans programları bulunmaktadır (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, 2021; İstanbul Kültür Üniversitesi, 2021). Bu programların isimlerinden de anlaşılacağı üzere alanın özellikle disiplinlerarası oluşuna dikkat çekilmektedir. Bunun dışında Erciyes Üniversitesi'nde de *Kültürel Çalışmalar* isimli bir yüksek lisans programı bulunmaktadır (Erciyes Üniversitesi, 2021).

Görüldüğü üzere 1990'lı yılların ortalarında başlayan kültürel çalışmalar Türkiye serüveni, özellikle 2000'li yıllar sonrası yayılımını daha geniş bir akademik alanda sürdürmektedir. Kültürel çalışmalar disiplininin üniversite bünyesinde özellikle yüksek lisans programları çerçevesinde geliştiğini ifade etmek doğru olacaktır. Çalışmamızın başından itibaren yer verdiğimiz yüksek lisans programları dışında alanın doktora programı olarak varoluşu, Yıldız Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi bünyesinde açılan *Kültürel Çalışmalar* isimli doktora programıdır. Programla ilgili web sitesinde şu ifadelerle yer verilmektedir:

“Disiplinlerarası bir program olan Kültürel Çalışmalar, günümüz toplumlarının karşılaştığı sorunlara bütüncül ve eleştirel bir bakış açısı getirerek, karmaşık anlamlar ağı içindeki bireyi, toplumu, ötekiyi ve bunların birbirleri ile olan ilişkilerini anlamaya çalışır. Kültürel Çalışmalar bir akademik disiplin olarak eleştirel teori ve edebiyat eleştirisi olarak ortaya çıksa da bugün çağdaş kültürün siyasi dinamikleri, tarihsel temelleri, çatışma ve mücadele alanlarına odaklanan önemli bir disiplindir. Bu anlamda Kültürel Çalışmalar, kültürel pratik, anlam, mesaj ve kodların nasıl üretildiği ve yayıldığı, ideoloji, sosyal sınıf, milliyet, etnisite, cinsiyet ve cinsellik ile nasıl ilişkilendirildiğini, toplumsal anlam ve güç ilişkilerini, kimlik, temsil ve ifade şekillerini eleştirel bir bakış açısı ile ele almaktadır. Kültür üretimi ve kültür politikaları, azınlıklar, etnisite, mülteciler, göç, medya ve toplum, cinsiyet ve cinsellik konularına odaklanacak olan Kültürel Çalışmalar doktora programının en önemli amacı, bu alanlarda ihtiyaç duyulan

nitelikli akademisyen yetiştirilmesine katkıda bulunmaktadır.” (Yıldız Teknik Üniversitesi, 2021).

Kültürel çalışmalar disiplinine dair Türkiye'deki üniversitelerde açılan lisans, yüksek lisans ve doktora programlarını incelediğimizde yüksek lisans programlarının lisans ve doktora programlarına göre daha fazla olduğunu gözlemlemekteyiz. Bunun yanı sıra araştırmamız neticesinde çalışma içerisinde yer verdiğimiz üniversitelerin web sitelerinden elde ettiğimiz kültürel çalışmalar programlarının çalışma alanları ve amaçlarını ifade eden bilgilendirmeler, bu programların hangi fakülte veya enstitü çatısı altında açılmış olursa olsun kültürel çalışmaların disiplinlerarası ve eleştirel tavrını barındıran bir yapıya sahip olmayı ve bu minvalde çalışmalar yapmayı amaçladığını göstermektedir. Kültürel çalışmalar programlarının hangi fakülte veya enstitü bünyesinde olursa olsun, çalışma alanları ve amaçları bakımından alanlarını buldukları fakülteden çok daha geniş tutuklarını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Akademi odaklı ilerleyen kültürel çalışmalar Türkiye serüveni, üniversitelerin lisans ve daha çok lisansüstü programları çerçevesinde ilerlerken, alanla ilgili birçok eserin Türkçe 'ye çeviri çalışmaları, makaleler, sempozyum çalışmaları ve metinleri akademik literatüre kazandırılmıştır. Alanla ilgili eserler belli bir oranda Türkçe 'ye tercüme edilmiştir. Türkçe 'de ise bu konu ile ilgili editöryal eserler dışında çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Besim Dellaloğlu'nun 2020 yılında basılan ve Sakarya Üniversitesi, Kültürel Çalışmalar Programı'nda verdiği dersler izleğinde oluşturduğunu ifade ettiği, ansiklopedik türdeki “*Poetik ve Politik – Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*” adlı çalışması, alan dahilindeki kavramların Batı'da geçirdiği tarihsel süreçleri ve kavramlara ilişkin literatür bilgisini sunmasının yanında, Türkiye özelinde tartışılması gereken konuları da irdelemekte, kültür üzerine çalışmaların ve kültürel çalışmalar disiplininin Türk akademisindeki yeri ve önemine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte Türk toplumunun özellikle kültür çalışmaları üzerinden anlamlandırılabilceğine de dikkat çekmektedir (Dellaloğlu, 2020).

Alan, 1995 yılında Ege Üniversitesi öncülüğünde gerçekleştirilen sempozyum dizileri dışında, 1999 yılında Ankara'da kurulan *Kültürel Araştırmalar Derneği* aracılığıyla da kurumsallaşmayı hedeflemiştir. Dernek bünyesinde gerçekleştirdiği sempozyumlar, konferanslar ve tartışma toplantılarıyla alanın geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bunun dışında Türkiye'de kültürel çalışmalar adıyla açılan birçok dernek bulunmakla birlikte, bu dernekler kültürel çalışmalar disiplini geleneğiyle ilişki olmayıp, daha çok kültür kavramının popüler ve farklı kullanımlarına yönelik isimlendirmelerdir (Güngör, 2020, ss. 526-527).

Bazı üniversiteler ve kültürel çalışmalar yüksek lisans programları bünyelerinde alanla ilgili dergiler çıkartılmaktadır. Bunlar, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı bünyesinde çıkarılan “*Kült*”, Hacettepe Üniversitesi, Kültürel Çalışmalar ve Medya Yüksek Lisans Programı bünyesinde çıkarılan “*Moment*”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi bünyesinde çıkarılan “*Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*” (Abant Kültürel Çalışmalar Dergisi, 2021) ve Antalya Akev Üniversitesi bünyesinde çıkarılan “*Medya ve Kültürel Çalışmalar*” (Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, 2021) isimli dergilerdir. Bu saydığımız dergiler alanın disiplinlerarası ve eleştirel tavrını benimseyen bir yapıya sahiptir.

Kültürel çalışmalar disiplinin özellikle üniversitelerin lisansüstü programları aracılığıyla kurumsallaşmaya başladığını ve bu süreci devam ettirdiğini ifade edebiliriz. Üniversitelerin lisansüstü programlarındaki eğitim programları, araştırma projeleri aracılığıyla Türk akademisinde yavaş yavaş yer edinmeye başlayan kültürel çalışmalar disiplininin, özgün bir yapıya kavuşabilmesine hizmet edebilecek en önemli etkenlerden biri de üniversitelerin ilgili lisansüstü programlarında kültürel çalışmalar ile ilgili yapılan tez çalışmalarıdır. Konu ile ilgili Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden yaptığımız incelemede öncelikle kültürel çalışmalar disiplini üzerinden farklı ana bilim dalları altında İngilizce ve Türkçe olmak üzere yapılmış yüksek lisans tezi çalışmalarını tespit ettik. Kültürel çalışmalar doktora programı çerçevesinde Türkiye'de yapılmış bir doktora tezi ise henüz bulunmamaktadır. Konu ile ilgili incelememizde, Eleştiri ve Kültür Araştırmaları, Kültürel Çalışmalar, Kültürel İncelemeler ve Medya ve Kültürel Çalışmalar ana bilim dalları bünyesinde yapılan tez çalışmalarını taradığımızı ifade etmemiz gerekmektedir. Burada özellikle üniversitelerde kültürel çalışmalar konusundaki yüksek lisans programlarının yer aldığı ana bilim dallarını tercih ettiğimizi belirtmeliyiz. Bunun dışında kültürel çalışmaların ve kültür konusunun disiplinlerarası özelliği ve sosyal bilimler alanında geniş bir havzaya hitap etmesi sebebiyle farklı ana bilim dalları çerçevesinde de mutlaka kültürel çalışmaların alanına girebilecek tezlerin yapıldığını da ifade etmemiz gerekmektedir.

Araştırmamız sonucunda elde ettiğimiz verilere göre, Eleştiri ve Kültür Araştırmaları Ana Bilim Dalı bünyesinde 27 adet İngilizce tez çalışması yapılmıştır. Bu tezlerin de 22'si Boğaziçi Üniversitesi'nde, 5'i ise Sabancı Üniversitesi'nde yapılmıştır. Eleştiri ve Kültür Araştırmaları Ana Bilim Dalı bünyesinde yapılmış Türkçe tez çalışması ise bulunmamaktadır.

Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı bünyesinde ise toplamda 169 adet tez çalışması yapılmıştır. Bu tez çalışmalarının da 26'sı Türkçe, 143'ü ise İngilizce 'dir. Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı bünyesinde gerçekleştirilen tezlerin yapıldığı üniversitelere baktığımızda ise şöyle bir tabloyla karşı karşıya kalmaktayız: Bu tez çalışmalarının 83'ü Sabancı Üniversitesi, 9'u İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2'si Boğaziçi Üniversitesi, 45'i İstanbul Şehir Üniversitesi, 12'si Sakarya Üniversitesi, 1'i Hacettepe Üniversitesi, 9'u da Erciyes Üniversitesi, 2'si Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, 2'si Medeniyet Üniversitesi, 1'i Süleyman Şah Üniversitesi ve 3'ü de Marmara Üniversitesi'nde yapılmıştır. Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı bünyesinde yapılan tezlerinde yoğunlukla İngilizce olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu tez çalışmalarının Türkçe olanları ise kısıtlıdır. Alanla ilgili yapılan Türkçe tez çalışmalarının 1'i İstanbul Bilgi, 1'i Hacettepe, 1'i İstanbul Şehir, 9'u Sakarya, 9'u Erciyes, 2'si Zonguldak Bülent Ecevit, 2'si İstanbul Medeniyet ve 1'i de Süleyman Şah Üniversitesi bünyesinde yapılmıştır.

Kültürel İncelemeler Ana Bilim Dalı bünyesinde de toplamda 167 adet tez çalışması yapılmıştır. Bu tez çalışmalarının da 76'sı Türkçe, 91'i İngilizce 'dir. Kültürel İncelemeler Ana Bilim Dalı'nda yapılan tez çalışmalarının 165'i İstanbul Bilgi, 1'i Sabancı ve 1'i de Boğaziçi Üniversitesi bünyesinde yapılmıştır. Kültürel İncelemeler Ana Bilim Dalı'nda yapılan Türkçe tezlerin tümü İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yapılmıştır.

Son olarak Medya ve Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı bünyesinde yapılan tez sayısı

da toplamda 172 adettir. Bu tezlerin de 115'i Türkçe, 57'si İngilizce 'dir. Medya ve Kültürel Çalışmalar 'da yapılan Türkçe tezlerin, 91'i İstanbul Arel, 21'i Üsküdar, 2'si Çanakkale On sekiz Mart ve 1'i de İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yapılmıştır. İngilizce tezlerin de 52'si Orta Doğu Teknik, 2'si İstanbul Arel, 2'si İhsan Doğramacı Bilkent ve 1'i de Koç Üniversitesi'nde yapılmıştır (Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi, 2021).

Araştırmamızı yukarıda belirttiğimiz dört ana bilim dalı bünyesinde yapılan tez çalışmaları ile sınırlandırdığımızı ifade etmekle birlikte, bu ana bilim dallarında tez çalışmaları yapılan bazı üniversitelerde alana dair bir lisansüstü program bulunmamaktadır. Bununla birlikte araştırmamızın kapsamı dışında kalan birçok sosyal bilim alanı içerisinde de kültürel çalışmalar alanına dahil edilebilecek tez çalışmalarının yapıldığı muhakkaktır.

Kültürel çalışmaların kurumsallaşmasında ve akademik yayın üretmeleri konusunda başat etkiye sahip üniversiteler arasında Sabancı, İstanbul Bilgi, Orta Doğu Teknik ve İstanbul Şehir üniversiteleri öne çıkmaktadır. Çoğunlukla İngilizce tez çalışmalarının yapıldığı bu üniversiteler arasında İstanbul Bilgi Üniversitesi Türkçe ve İngilizce tez çalışmaları sayısının birbirine yakınlığıyla dikkat çekmektedir. Bu dört üniversiteyi yoğunlukla Türkçe tez çalışmalarının yapıldığı İstanbul Arel Üniversitesi takip etmektedir.

Üniversitelerde kültürel çalışmalar disiplini çerçevesinde ve özellikle disiplinin kurumsallaşmasında etken olan lisansüstü programları bünyesinde yapılan tezleri çeşitli ana bilim dalları altında sınırlandırmaya çalıştık ve Eleştiri ve Kültür Araştırmaları, Kültürel Çalışmalar, Kültürel İncelemeler ve Medya ve Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dallarında yapılan tezleri inceledik. Ana bilim dallarında farklı isimlendirmeler olmasına rağmen, genel anlamda bu dört ana bilim dalı altında kültürel çalışmalar disiplinine dahil edilebilecek, disiplinlerarası ve eleştirel bakış açısına sahip tez çalışmaları yapıldığı ifade edilebilir. Eleştiri ve Kültür Araştırmaları, Kültürel Çalışmalar ve Kültürel İncelemeler Programlarında yapılan tezlere baktığımızda alanın kurumsallaşmasında ve Türk akademisinde görünür olmasında başat etkiye sahip üniversitelerin ön planda olduğunu ve bu üniversitelerde yapılan tezlerin de İngilizce yoğunluğunun daha fazla olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Medya ve kültürel çalışmalar alanında yapılan tezlerde ise bu oran Türkçe tezlerin yoğunluğuyla öne çıkmaktadır. Bu durumdaki en önemli etken kültürel çalışmalar disiplinin Türkiye'de kurumsallaşmaya başladığı ilk dönemlerde daha çok İngilizce eğitim veren üniversitelerde görülmesidir. Disiplinin Türk akademisindeki yayılımı ve görünürlüğü arttıkça, alana dair Türkçe tez çalışmaları da artmaya başlamıştır. Bu durumda alanın Türkçe eğitim veren vakıf veya devlet üniversitelerinde yer almaya başlaması da önemli bir etken olmuştur. Kültürel çalışmaların eleştirel bakış açısını benimseyen akademik yayınların, çalışmaların akademik dünyada var olan İngilizce akademik yayın yapılmasını yetkin ve bir üst kültür olarak kabul etme eğilimine karşı da eleştirel bir bakış açısına sahip olması gerekmektedir. Bununla birlikte Türkçe çalışmalar, kültürel çalışmaların Türk akademisindeki yayılımına ve daha geniş bir akademik çevreye hitap etmesine de olanak tanımaktadır.

Tez çalışmalarının konularına genel olarak baktığımız da ise kültürel çalışmalar disiplinin disiplinlerarası, disiplinler aşırı ve eleştirel tavrını barındıran, sosyal bilimlerin birbirinden farklı birçok alanını içeren geniş bir havzayı kapsadığını ifade etmemiz mümkündür. Yapılan tez çalışmaları kültür konusu ile bağlantılı olan birçok konu ve bilim dalını içermektedir. Alana dair yapılan tez çalışmalarının konuları edebiyattan sosyolojiye, iletişim bilimlerinden görsel sanatlara, medyadan siyaset bilimlerine, halk biliminden antropolojiye, felsefeden psikolojiye, sahne sanatlarından müziğe geniş bir alanı kapsamaktadır. Bunun yanı sıra yapılan tez çalışmaları Türkiye kültürü üzerine yapılan incelemeler, tanımlamalar, eleştiriler olmaları sebebiyle de özgün olma ve kültürel çalışmalar disiplinin doğasında bulunan çoğul kültür anlayışını da barındırmasıyla öne çıkmaktadır.

Türkiye’de yapılan yüksek lisans programları ve tez çalışmalarını incelediğimizde alanın disiplinlerarası ve eleştirel tavrının benimsenmeye çalışıldığını gözlemlemekteyiz. Bununla birlikte Kültürel çalışmalar alanında, kültür üzerinde yapılacak çalışmaların hem Türkiye pratiğindeki sorunları tespit etme ve çözüm bulabilme, hem de kültür, zihniyet çalışmaları üzerinde toplumsal özellikleri ifade edebilmeye, genel anlamda toplumu, özelde de bireyi tanımlayabilmeye olanak tanıdığına da belirtmemiz mümkündür. Kültür bireysel ve toplumsal birçok alana etki eden ve aynı zamanda bu süreçlerden etkilenen bir yapı olması sebebiyle toplumların özgün tanımlamaları açısından ciddi bir öneme sahiptir.

4. Sonuç

Genel itibarıyla Türk akademisindeki gelişimini üniversiteler öncülüğünde ve lisansüstü özellikle yüksek lisans programları aracılığıyla sürdüren kültürel çalışmalar disiplini, diğer birçok Batı menşeli disiplin gibi Batı izleğinde bir tavır sergilemektedir. Kültürel çalışmalar disiplini öz olarak diğer birçok disiplinden daha çok, kendi maceramızı yansıtabileceğimiz, kendi dinamiklerimiz ve sorunlarımız üzerinden kavramlarımızı ve çözüm önerilerimizi oluşturabileceğimiz bir alan olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle alanın disiplinlerarası ve eleştirel olma özellikleri üzerinden farklılıklara açık olması sebebiyle, Türkiye, Türk toplumu özelinde çalışmalar yapmaya elverişli bir alan olmasının yanında, bu alanda çalışılmayı bekleyen konuların fazlalığı ve geniş bir havzaya yayılmış olduğu da bir gerçektir.

Kültürel çalışmalar Türkiye’de öncelikle İngilizce dil eğitimi veren filoloji bölümleri ve İngilizce eğitim veren devlet ve vakıf üniversiteleri bünyesinde daha dar bir akademik alana hitap ederken, son yıllarda daha geniş bir alanı kapsayarak birçok farklı üniversitede kültürel çalışmalar alanına dair lisansüstü programları açılmaya başlamıştır. Bu programlar her ne kadar daha çok Batı Dilleri ve Edebiyatları, İletişim Bilimleri gibi bölümlerin çatısı altında çalışmalarını sürdürse de programların amaçları bakımından daha geniş bir yelpazeye hitap etmeye çalıştıkları ve alanın disiplinlerarası ve eleştirel yönüne sürekli vurgu yapıldığı görülmektedir. Pratikte Türkiye’deki örneklemeler ve sorunsallar üzerinden çalışmalar yapılması hedeflenmekte ve diğer birçok sosyal bilimler disiplininin aksine sadece tarihsel çalışmalar üzerinde durulmayıp, pratik örnekler üzerinde çalışılmaktadır. Kültürel çalışmaların disiplinlerarası yönüyle dilbilim, tarih, siyaset bilimi, felsefe, edebiyat, antropoloji, sosyoloji, iletişim bilimleri gibi bölümlerle olan ilişkisi ve iletişimi alanının

gelişimi ve akademik üretimi açısından ciddi önem arz etmektedir.

Bu araştırma kapsamında Türkiye'deki üniversiteler bünyesinde belirlediğimiz Eleştiri ve Kültür Araştırmaları, Kültürel Çalışmalar, Kültürel İncelemeler ve Medya ve Kültürel Çalışmalar ana bilim dallarında yapılmış olan tezler, yapıldıkları üniversiteler, çalışmaların dil ve konuları bazında incelendi. Araştırmamız sonucunda başlangıçta daha dar bir akademik çevreye hitap eden disiplin ve çalışmaların, son yıllarda Türk akademisinde daha geniş bir akademik alan içerisinde tanınmaya başladığına tanık olundu. Bu durumda alan içinde yapılan Türkçe tez çalışmalarının ve alanın daha çok devlet ve vakıf üniversitesi içinde görülmeye başlamasının önemli bir etkisi olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Disiplin Türkiye'deki üniversitelerde daha çok Batı dilleri ve edebiyatları ve iletişim fakülteleri bünyesinde kendisine yer bulmakla birlikte, çalışma alanının incelediğimiz tüm lisansüstü programlarında kültürel çalışmaların disiplinlerarası ve eleştirel tavrını benimsediği ve geniş bir konu yelpazesine hitap ettiği görüldü.

Besim Dellaloğlu, kültür merkezli çalışmalar yapmanın önemini ve kültürün tüm sosyal içine alan, insana dair yapılan bütün çalışmaları kapsayan bir yanı olduğunu altına çizmekte ve siyasi, tarihi ve fikri yapımızın oluşumunda kültürün etkisine dikkat çekerek, Türkiye gibi ülkelerde insan veya toplum merkezli okumalardan ziyade kültür merkezli okumaların daha önemli olduğunu ifade etmektedir (Dellaloğlu, 2020). Türk üniversitelerinde henüz çeyrek asırlık bir geçmişe, birikime sahip olan kültürel çalışmalar disiplinin, kurumsallaşması ve üslubunu oluşturabilmesi için önünde uzun yıllar olduğunu kabul etmekle birlikte, disiplinlerarası ve eleştirel tavrıyla kültürel çalışmaların Batı'dan ithal edilen birçok bilimsel disiplinin yansira özgün ve yerel tavrı yansıtılabilecek bir akademik disiplin olduğunu ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi. (2021, 9 Mayıs). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akader/> adresinden alındı.
- Aksoy, E. (2018). Türk üniversitelerinde kültürel çalışmalar alanının kurumsallaşması. *Journal of Turkish Studies*, 13(15), 431-442. doi: 10.7827/pgy.13559.
- Bourse, M. & Yücel, H. (2020). *Kültürel Çalışmaları Anlamak*. (2. Baskı). (Yücel, H. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dellaloğlu, B. F. (2020). *Poetik ve Politik – Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ege Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Ege Üniversitesi Cultural Studies Symposium. <https://css.ege.edu.tr/index.php>. adresinden alındı.
- Erciyes Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Kültürel Çalışmalar Yüksek Lisans Ders Bilgi Paketi. <https://dbp.erciyes.edu.tr/Program/P5.aspx> adresinden alındı.
- Güngör, N. (2020). Kültürel çalışmalar ve Türkiye serüveni. *TRT Akademi – Kültürel Çalışmalar*, 5(10), 514-535.
- Hacettepe Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Kültürel Çalışmalar ve Medya Programı. http://akts.hacettepe.edu.tr/program_detay.php adresinden alındı.
- Hall, G. & Birchall, C. (Der.). (2013). *Yeni Kültürel Çalışmalar-Kuramsal Serüvenler*. (Kartal, O. Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Hepkon, Z. (2006). İletişim bilimleri ve kültürel çalışmaları: Bir disiplinin sınırları sorularımızın sınırlarını kapsayabilecek mi? *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 19-27.
- İstanbul Arel Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Medya ve Kültürel Çalışmalar Programı / Yüksek Lisans. <https://www.arel.edu.tr/tr/sosyal-bilimler-enstitusu/medya-ve-kulturel-calismalar-programi-yuksek-lisans> adresinden alındı.
- İstanbul Bilgi Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Kült Dergisi Yayında. <https://www.bilgi.edu.tr/tr/haber/1239/kult-dergisi-yayinda/> adresinde alındı.
- İstanbul Bilgi Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı. <https://www.bilgi.edu.tr/tr/akademik/lisansustu/cultma/> adresinde alındı.
- İstanbul Kültür Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Programları. <https://enstitu.iku.edu.tr/tr/yuksek-lisans/iku-lisansustu-egitim-enstitusu-yuksek-lisans-programlari> adresinden alındı.
- Marshall, G. (2005), *Sosyoloji Sözlüğü*. (2. Baskı). (Akinhay, O. & Kömürçü, D. Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi. (2021, 9 Mayıs). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mekcad> adresinden alındı.
- Mettelart, A. & Neveu E. (2007). *Kültürel İncelemelere Giriş*. (Dilli, H. Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Moment Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi. (2021, 9 Mayıs). <http://www.momentdergi.org/index.php/momentdergi> adresinden alındı.
- Orta Doğu Teknik Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Medya ve Kültürel Çalışmalar. <http://mcs.metu.edu.tr/medya-ve-kulturel-calismalar> adresinden alındı.
- Sabancı Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Kültürel Çalışmalar Lisans. <https://cult.sabanciuniv.edu/tr/node/63> adresinden alındı.
- Sabancı Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Kültürel Çalışmalar Yüksek Lisans Programı. <https://cult.sabanciuniv.edu/tr/program/graduate> adresinden alındı.
- Sakarya Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı/Eğitim Bilgi Sistemi. <https://ebs.sabis.sakarya.edu.tr/Birim/Bilgi/2094/AmacHedef> adresinden alındı.
- Slattey, M. (2012). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (5. Basım). (Tatlıcan, Ü. & Gülhan D. Haz.). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Topaçoğlu, H. (2020), Japon kültürel çalışmalarının tarihsel kökenleri, kurumsallaşması ve günümüz eğitim programları. *TRT Akademi-Kültürel Çalışmalar*, 5(10), 536-555.
- Turner, G. (2016). *İngiliz Kültürel Çalışmaları*. (Özçetin D. & Özçetin B. Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Üsküdar Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Medya ve Kültürel Çalışmalar Yüksek Lisans programı Hakkında. <https://uskudar.edu.tr/sobe/medya-ve-kulturel-calismalar-yuksek-lisans-programi> adresinden alındı.
- Yıldız Teknik Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Kültürel Çalışmalar Doktora Programı. <http://www.sbe.yildiz.edu.tr/sayfa/Programlar-%3E-Doktora-Programları/Kültürel-Çalışmalar-Doktora-Programı/313> adresinden alındı.
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. (2021, 9 Mayıs). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden alındı.
- Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi. (2021, 9 Mayıs). Disiplinlerarası Kültürel Çalışmalar Tezli Yüksek Lisans. <https://sbe.beun.edu.tr/yukseklisans-programlari/disiplinlerarasi-kulturel-calismalar-tezli-yukseklisans-programi.html> adresinden alındı.
- Williams, R. (1993). *Kültür*. (Başer, E. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Williams, R. (2012). *Anahtar Sözcükler*. (5. Baskı) (Kılıç, S. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.